

Thomas Fibiger

Temasektion

”Hvor kan jeg gøre en forskel?”

Religiøs og politisk (medie)aktivisme blandt

bahrainiske shiamuslimer i Danmark og England

Nøgleord

Diaspora; aktivisme; medier; Bahrain; shia-muslimer

Resume Denne artikel sammenligner to grupper af bahrainere i Europa: en lille gruppe dansk-bahrainere og den noget større gruppe bahrainere i London. Min analyse fokuserer på forholdet mellem diaspora og aktivisme, i relation til fx Sökefeld (2006) og Adamson (2002), og peger på, at aktivisme kan være både politisk og religiøs og rettet mod såvel Bahrain som det land, mine informanter nu bor i. Dette handler også om mediebrug og mediers betydning, hvor der er stor forskel imellem forskellige grupper af informanter. Blandt de politiske aktivister, som særligt har fundet sammen i London, bruges medier flittigt til både at følge med i situationen i Bahrain og til at påvirke denne ved at bidrage til medier, arabiske såvel som europæiske. De mere passive bahrainere, som jeg især har mødt i Danmark, forsøger omvendt at undgå at følge for meget med i historier om Bahrain og slet ikke at bidrage til dem, dels af frygt for regimets digitale overvågning og dels for at fokusere på livet i Europa, og hvordan man kan gøre en forskel for sig selv og sine omgivelser her. Artiklen kan dermed bidrage til en mere nuanceret forståelse af mediers rolle for en muslimsk diaspora i Europa.

I midten af 1980'erne kom en lille gruppe bahrainere til Danmark og fik asyl, fordi de var forfulgt og i eksil fra deres hjemland. De 15-20 familier, der kom, var forbundet med politiske protestbevægelser i Bahrain og var alle shiamuslimer. Selvom mange fra denne gruppe senere vendte tilbage til Bahrain, efter politiske reformer muliggjorde dette i 2001, er der fortsat 60-70 dansk-bahrainere bosat i Danmark, især i Københavnsområdet. Det tæller både folk, der flyttede til Danmark som voksne i 1980'erne, deres medfølgende børn og senere efterkommere.

Thomas Fibiger er lektor i Arabisk og Islamstudier, Afdeling for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet. Han er ph.d. i antropologi fra Aarhus Universitet (2010), på en afhandling om historiebrug, religion og politik i Bahrain. Han har siden arbejdet med shia-muslimer i Kuwait og med sekterisme i Kuwait og Bahrain, før han blev del af projektet *Mediatized Diaspora*, som denne artikel er et resultat af.

Denne artikel er en sammenlignende analyse af to grupper af bahrainere i Europa, dels denne lille gruppe i Danmark og dels den noget større og mere kendte gruppe i England. Min analyse har særligt fokus på forholdet til aktivisme; hvordan aktivisme kan vurderes som politisk og/eller religiøs, samt hvad det betyder for mediebrug blandt de to grupper. Artiklen er del af forskningsprojektet *Mediatized Diaspora*, som dette nummer af *Tidsskrift for Islamforskning* tager udgangspunkt i. Jeg har i dette projekt arbejdet med disse to bahrainiske grupper, hvor især gruppen i London siden 1980'erne har været et center for den bahrainiske opposition i eksil.

Resultaterne af mit feltarbejde er meget forskellige i England og Danmark. I London er en kernegruppe af bahrainere særdeles aktivistiske, offline og online, og følger med i såvel som bidrager til nyhedsstrømmen om Bahrain, både i Mellemøsten og i Europa. I Danmark, derimod, er de fleste bahrainere mere passive og ønsker hverken at følge nyhederne tæt og slet ikke selv at bidrage til dem. Derfor fokuserer artiklen på spørgsmålet om, hvad aktivisme er, og hvad den har af betydning, og især på forholdet mellem politisk mobilisering og demobilisering. Selvom politisk aktivisme fortsat står stærkt i London, synes demobilisering at være tiltagende både i London og Danmark, som det også er tilfældet for andre diasporagrupper (se også Yonus' artikel i dette nummer om syrisk diaspora i Europa). Især gælder det nok for arabiske grupper, som var meget aktive under og umiddelbart efter det såkaldte Arabiske Forår i 2011, men som siden er blevet udmattede eller ligefrem bange for, hvad deres deltagelse kan betyde for dem selv og for deres familier i deres oprindelsesland. Dette har en klar forbindelse til mediebrug, fordi regimerne i Mellemøsten – ikke mindst Bahrain – følger med i deres færden, hvilket er muligt især på digitale medier. Det er på denne måde forholdet mellem diaspora, medier og religion kommer i fokus i denne artikel.

Artiklen bygger på i alt ca. 30 interviews, heraf tre fjerdedele i London, hvor jeg også har deltaget i adskillige sociale og religiøse arrangementer i 2018 og 2019. Artiklen forløber som følger: Først vil jeg diskutere nogle nøglebegreber for både mit eget projekt og for det overordnede forskningsprojekt og dette temanummer. Det gælder først og fremmest sammenhængen mellem diaspora og aktivisme, og hvad aktivisme kan være. Af dette følger en diskussion af begrebet "hjem", og hvordan mine informanter forstår, hvad hjem er, samt hvordan diasporalittera-

turen har talt om en politisk mobilisering i forhold til hjemlandet. Denne mobilisering er ofte, også for bahrainere i Europa, knyttet til medier, hvilket leder til en kort diskussion af medier i forhold til religion, især med et kritisk blik på nyere medialiseringsteori.

Efter denne teoretiske del går artiklen videre via etiske og metodiske overvejelser om, hvorfor mange potentielle informanter ikke har ønsket at medvirke i denne undersøgelse, især blandt dansk-bahrainere, til en mere empirisk orienteret diskussion, hvori gruppen af bahrainere i England sammenlignes med dem i Danmark. Denne sammenligning gør sig gældende igennem hele artiklen, men gennem de afsluttende afsnit, som præsenterer hvert sit sted, bliver det klart, at aktivisme kan forstås på flere måder. Uanset om denne aktivisme er politisk og/eller religiøs, og om den er rettet mod Bahrain eller Danmark/England som hjemland, handler det for mine informanter til denne artikel om spørgsmålet i denne artikels titel og med et lettere omskrevet citat fra en informant i Danmark: Hvor og hvordan kan jeg gøre en forskel? Hvor kan jeg gøre noget godt?

Hvor er hjem? Diaspora og aktivisme

Man kan diskutere, hvorvidt de forholdsvis små bahrainiske grupper i Europa overhovedet lever op til kriterier for diasporabegrebet, sådan som dette er blevet diskuteret i migrationsforskningen over de seneste årtier, i særdeleshed med udgangspunkt i Robin Cohen (2008 [1997]). Hvor begrebet, særligt med udgangspunkt i jødisk historie, almindeligvis betegner hele befolkningsgrupper i eksil, og ofte over generationer, er det i Bahrains tilfælde kun de (forholdsvist få) individer, der er direkte forfulgt, der nu bor uden for Bahrain, ofte sammen med deres familier og efterkommere. Dette eksil varer som regel kun indtil mildere politiske vinde blæser – som det var tilfældet i 2001, da den nye konge, Sheikh Hamad, udstedte amnesti til alle bahrainere i landflygtighed; men nogle har dog valgt at blive boende uden for Bahrain.

Den tyske antropolog Martin Sökefeld har argumenteret for, at for at nogen eller noget skal kunne kaldes diaspora, må det have en politisk orientering og mobilisering mod oprindelseslandet som hjemland (Sökefeld 2006). Uden mobilisering, ingen diaspora. Sökefeld har i denne sammenhæng arbejdet med

tyrkere i Tyskland knyttet til Alevi-bevægelsen. Orienteringen mod hjemlandet er altså ikke kun kulturel eller forestillet (som i en tanke, en drøm), men omsættes også til politisk gruppedannelse, der arbejder for politiske forandringer, der muliggør, at diasporagruppen kan vende hjem. Som Fiona Adamson tidligere har fremhævet, handler det for diasporagrupperne om at "mobilise for the transformation of home" (2002), og Sökefeld vil ligefrem hævde, at uden dette er der ingen diaspora.

Dette gælder tydeligt for den bahrainiske gruppe i London, men ikke på samme måde for gruppen i Danmark. I London er den bahrainiske gruppe (i al fald den del, jeg har været i forbindelse med, og som uden tvivl er den største bahrainiske gruppe i London) sammensluttet i det ganske vist religiøse fællesskab omkring Dar al-Hikma (Visdommens hus), et shiamuslimsk mødested. Idet der er et stærkt personsammenfald foregår der igennem dette religiøse center også en politisk mobilisering – det kan man i al fald argumentere for, om end flere af mine informanter, som jeg vil vise nedenfor, anfægter netop denne sammenhæng.

Det er i forbindelse med dette forskningsprojekt – som fokuserer på medier og diaspora – væsentligt at bemærke, at denne mobilisering, i det omfang den foregår på steder som Dar al-Hikma, er funderet i offline, fysiske sociale fællesskaber, men samtidig retter sig mod medier, som bruges til at kommunikere både internt og eksternt. Altså til at holde (mobiliserende) forbindelse inden for det bahrainiske diasporasamfund, fx ved at dele information om overgreb i Bahrain og om demonstrationer i London, men også og mindst lige så væsentligt til at kommunikere ud til en både arabisk og europæisk offentlighed, at denne gruppe i London kæmper for det, der ofte omtales som "den bahrainiske sag", dvs. politiske rettigheder og reformer i Bahrain.

Jeg argumenterer i denne artikel for, at begrebet aktivisme, i relation til diaspora, må forstås bredere end politisk mobilisering i forhold til "oprindelseslandet som hjemland". De fleste af mine informanter i dette projekt kan betegnes aktivister, men ikke altid i politisk forstand og ikke nødvendigvis rettet mod Bahrain som hjemland. Spørgsmålet er netop, hvad "hjem" er? For mine informanter fra Bahrain, såvel i England som i Danmark, men måske især i anden generation (jeg har ikke haft mulighed for at tale med de helt unge tredjegenérationsmigranter), er både Bahrain og England/Danmark nu deres hjem.

En af mine informanter i London er fx vokset op i England, men fik efter endt uddannelse arbejde i Bahrain. I 2011 blev hun og især hendes mand involveret i opstanden, og hendes mand blev fængslet. Da han blev løsladt efter halvandet år, forlod de Bahrain og tog tilbage til London (manden var vokset op i Bahrain). Teknisk set er hun anden generation, og han er første generation. I London har de netop købt og renoveret et hus i forstæderne. Hun beskriver både London og Bahrain som sit hjem, men siger, at hun føler en større grad af tilhør til Bahrain, selvom eller måske netop fordi det er umuligt at komme til at bo der i den nuværende politiske situation.

Modsat har de fleste af mine informanter i Danmark mulighed for at vende hjem til Bahrain, fordi de ikke er politiske flygtninge som mine informanter i England, men som hovedregel er andengenerationsindvandrere, som nu kan rejse frem og tilbage mellem Bahrain og Danmark. Men netop i denne gruppe har de fleste opgivet håbet om at komme til at bo i Bahrain. De opfatter fortsat Bahrain som "hjemland", men Danmark er et nyt hjem, og deres liv og fremtid er i Danmark. Også af den grund er de mindre politisk aktive i forhold til Bahrain end gruppen i England, hvis aktivistiske miljø (hvor jeg har fundet mine informanter) er fuldt fokuserede på at bidrage til at skabe forandringer i Bahrain, der muliggør at de kan vende hjem. Her forstås hjem som Bahrain, hvor England måske er et "home away from home".

Jeg spørger en af mine danske informanter, hvad hun vil betegne som hjem. Hun har boet hele sit liv i Danmark, bortset fra en kort periode i Bahrain i forbindelse med sin danske uddannelse. Det er et svært spørgsmål, siger hun, men udfolder så:

Altså hjemme er nok det sted, hvor jeg har liv og hverdag. Og det er i Danmark. Jeg har liv og hverdag her i Danmark, og jeg arbejder og bestræber mig for at få det godt og bedre i Danmark. Blive ved med at få etableret mig og mine børn. Men Bahrain er ... ligesom en identitet, selvom jeg ikke har levet i Bahrain. Jeg har ikke boet der, jo, jeg har boet der måske i et par måneder i forbindelse med en praktik, jeg tog i Bahrain, og det var dejligt, men der følte jeg mig også fremmed. Min accent er anderledes, den måde, jeg klæder mig på, er anderledes, min tankegang er anderledes. Der skulle jeg tænke på en helt anden måde. Men det var, ligesom jeg

stammer derfra. Og det vil jeg blive ved med, og det vil jeg kæmpe for at beholde.

Dette afsnit pointerer derfor to forhold i relation til forskningsprojektet *Mediatized Diaspora*, som er væsentlige for den følgende analyse: dels at aktivisme kan være andet end politisk mobilisering i forhold til oprindelseslandet, og at hjem derfor er et flertydigt begreb, dels at denne mobilisering, såvel politisk som fx religiøs, ikke kun er mediebåret, men i lige så høj grad finder sted i offline, fysiske sammenhænge. Denne diskussion adresserer nogle punkter i forhold til medialiseringsteori, særligt i forhold til religion, som jeg vil komme nærmere inde på i det følgende afsnit.

Hvor mødes vi? Religion og medier

Der har de senere år været meget fokus på forholdet mellem religion og medier, til dels også på migrantgruppers betydning for dette forhold (Galal 2012; Lövheim 2012). Meget af denne diskussion tager udgangspunkt i den københavnske medieprofessor Stig Hjarvards medialiseringsteori, som netop også har haft et særligt fokus på spørgsmålet om religion (Hjarvard 2008, 2012, 2016; se også Lövheim og Lynch 2011). Hjarvards teori bygger på, at medier spiller en stadig større rolle i moderne samfund, og med begrebet medialisering argumenterer Hjarvard for, at medier også er kommet til at strukturere både vores hverdag og de samfundsmæssige institutioner. Det gælder også religiøse institutioner, som dermed, ifølge Hjarvard, mister noget af deres betydning, idet religion i højere grad opleves, erkendes og filtreres gennem medier end ved faktisk deltagelse i religiøse møder, ritualer og begivenheder. I en artikel fra 2016 skriver Hjarvard:

... media have increasingly become an important, if not the most important, source of information about religion in society. News media, social network media, and film and television drama have become resources for knowledge and experiences about religion, while traditional religious organizations play a less significant role (Hjarvard 2016, 10).

Som jeg vil vise i løbet af denne artikel, synes dette ikke at gælde de bahrainske diasporagrupper i London og København, som

er i fokus her, og måske i det hele taget i mindre grad muslimer i Europa. Ganske vist spiller medier en stor rolle for mine informanter – hvad enten de bruger dem aktivt som politisk værktøj eller ej – men de er ikke den vigtigste kilde til information om religion. Denne information får bahrainere i deres sociale, offline fællesskaber og i de religiøse organisationer, de frekventerer. Det er mere rigtigt, at medier spiller en vigtig rolle for forståelsen af den politiske situation i Bahrain, men også her søger mine informanter at validere denne information i offline sociale fællesskaber ved at snakke med venner og familie om, hvad der er op og ned i nyhedsstrømmen. En informant i Danmark forklarer, at han læser de regeringsvenlige aviser i Bahrain (som i dag er de eneste på det bahrainiske avismarked, se Fibiger 2020) og samtidig får nyheder via venner og familie og andre grupper på sociale medier. Han forholder sig kritisk til begge og vil hellere have direkte kontakt:

Jeg tror ikke på, at hverken den ene eller den anden fortæller hele sandheden. Begge versioner [regering og opposition] er krydret lidt. Jeg kan bedre lide at basere min viden på "rigtige sandheder", som jeg selv har været del af. Så jeg spørger en ven i Bahrain, hvad synes du, hvad oplever du, snarere end en eller anden gruppe på WhatsApp, hvor jeg ikke ved, hvem der skriver, eller en avis, hvor en journalist har skrevet en artikel. Jeg vil hellere spørge min familie, hvordan går det dernede. Jeg snakker med min familie.

Hjarvards medialiseringsteori har vundet udbredelse, men er også blevet mødt med kritik, ligesom jeg (med mine informanter) her stiller mig kritisk – over for medier såvel som over for medialiseringsteorien. For det første er spørgsmålet, om medier (i bredeste forstand) virkelig strukturerer vores virkelighedsforståelse, eller om de i højere grad er et redskab eller en teknologi, vi bruger i denne forståelse – og uanset hvilken af disse to muligheder, hvorvidt det er væsensforskelligt fra tidligere perioder i historien. Denne debat er blevet fremhævet som et spørgsmål om *medialisering*, hvor medier strukturerer, versus *mediering*, hvor medier hjælper (Morgan 2011, som også har et historisk, religionsvidenskabeligt blik på dette). For det andet har flere kritikere fremhævet, at Hjarvards teori muligvis kan anvendes på nogle samfund – især vestlige, og måske mere specifikt nordeuropæiske (ibid.; Lynch 2011) – men ikke på samme vis

gælder andre typer samfund og sociale kontekster. I en kritisk diskussion af medialiseringsbegrebet pointerer Gordon Lynch, at

Hjarvard's thesis ... could be read as claiming that, in secularising contexts, secular institutions produce secular outcomes ... Hjarvard's thesis may well be valuable in explaining how media institutions operate as a secularising force under particular social conditions, but this is not a framework for a more general theory of media, religion and society in late modernity (Lynch 2011, 206).

I den bahrainske diaspora i England og Danmark, som jeg har arbejdet med, er det klart, at medier spiller en væsentlig rolle. I særdeleshed i den engelske, stærkt politisk mobiliserede gruppe har en medieplatform været bærende for gruppens politiske aktiviteter, lige siden denne kunne kaldes en gruppe, med den samtidige dannelse af Bahrain Freedom Movement og dens organ Voice of Bahrain i 1983. Det er naturligvis også tydeligt, at denne mediebrug siden har taget nye former og i dag domineres af sociale medier som WhatsApp, Twitter, YouTube-kanaler og forskellige NGO'ers hjemmesider, som jeg vil komme nærmere ind på nedenfor (se også Fibiger 2020). Så langt følger denne artikel medialiseringsperspektivet. Imidlertid er det også klart, at dette ikke ændrer på religiøs praksis eller på dennes status i diasporagruppen, og at fysiske, sociale og religiøse (såvel som politiske) fællesskaber fortsat er vigtige som udgangspunkt for gruppens samhørighed, aktiviteter og mobilisering. Dette kan bidrage til en nuancering af medialiseringsteori, som i denne sammenhæng er relevant i forhold til politik, men i mindre grad i forhold til religion.

I Danmark er den bahrainske gruppe, hvis man overhovedet kan tale om en gruppe, ikke nær så mobiliseret. Medier spiller også for bahrainere i Danmark en væsentlig rolle, fordi det er en måde at følge med i situationen i Bahrain og frem for alt at følge med i, hvordan det går for ens egen familie. Ud fra Morgans diskussion om forholdet mellem medialisering og mediering kan man måske tale om, at den bahrainske diaspora i London, med ovennævnte forbehold, er medialiseret, fordi medier spiller så afgørende en rolle for deres aktivisme og politiske mobilisering, mens bahrainere i Danmark snarere har en medieret relation til Bahrain, blandt andet fordi de rent fysisk kan me-

diere afstanden mellem deres to hjemlande ved at rejse frem og tilbage. Her er flyvemaskinen, snarere end WhatsApp'en, det relevante medie.

Denne pointe har dog også metodiske forbehold, idet jeg konkluderer ud fra de informanter, jeg har kunnet inddrage i denne undersøgelse. Også i London er en stor del af bahrainerne sandsynligvis mere passive og afholder sig fra politisk aktivisme og i al fald aktivt at bidrage til og distribuere mediehistorier vedrørende den politiske situation i Bahrain, fordi de ligesom de fleste dansk-bahrainerne ønsker at holde kontakt med familie og venner i Bahrain ved at kunne rejse frem og tilbage. Og i Danmark har jeg som nævnt kun mødt få informanter. Min analyse går således på et aktivistisk miljø i London, som næppe repræsenterer bahrainere i London generelt, men som kan sammenlignes med de mere passive bahrainere, jeg har mødt i Danmark. Inden jeg dykker mere ned i de to casestudier, vil jeg i det følgende afsnit nærmere diskutere disse metodiske overvejelser og deres etiske implikationer.

Hvem vil være med? Etiske og metodiske overvejelser

Da jeg gik i gang med dette projekt, havde jeg kun begrænset kontakt til de bahrainiske diasporamiljøer i Danmark og England. Jeg har beskæftiget mig med Bahrain og bahrainiske forhold over en årrække, i særdeleshed i forbindelse med min ph.d. 2007-2010, som var baseret på etnografisk feltarbejde i landet. Herfra kendte jeg en del af de bahrainere, som enten dengang var eller siden blev bosat i Danmark og London. I København havde jeg gennem mine bahrainiske kontakter tidligere deltaget i Ashura-ritualerne – især den procession, hvor tusindvis af shiamuslimer med forskellig etnisk baggrund sammen går i optog fra Nørreport til Nørrebro.¹ Jeg havde imidlertid senere mistet forbindelsen til disse kontakter og vidste ikke, hvorvidt de ville være at finde i Danmark længere, men tænkte, at jeg kunne tage med til denne offentlige del af Ashura igen for at se, om jeg kunne møde nogen fra Bahrain. Og den allerførste, jeg møder, da jeg en september eftermiddag i 2018 støder til processionen på Nørrebrogade, er en gammel bekendt fra Bahrain, født i Bahrain, men opvokset i Danmark og det meste af sit liv bosat her. Nu er det meste af hendes familie her igen, forstår jeg, efter hen-

1. Ashura er en årlig mindehøjtidelighed for Imam Husayn, profeten Muhammads barnebarn. Shiamuslimer mener, at profetens direkte efterkommere bør ses som de retmæssige islamiske ledere efter profeten. I 680, på dagen Ashura, den tiende dag i måneden muharram, blev Imam Husayn dræbt ved Karbala i Irak i forsøget på at rejse en opstand mod kaliffen Yazid, som blev anset som uretmæssig islamisk leder (for mere om Ashura i Bahrain, se Fibiger 2010).

des forældre igen forlod Bahrain efter 2011.

Nu ruller snebolden (O'reilly 2009, 198), som jeg havde håbet på – men som jeg vil pointere i dette afsnit, stopper den også brat. For det første sætter hun mig i forbindelse med folk i Imam Ali-moskeen, det shiamuslimske centrum i København med sin nye moskebygning i iransk stil på Vibevej på Nørrebro. For det andet skaber hun kontakt for mig til sin familie og andre bahrainere i hendes omgangskreds. Siden de fleste dansk-bahrainere af første generation vendte tilbage til Bahrain i 2001, har der ikke været noget særligt center eller mødested – hverken offline eller online – for bahrainere i Danmark, men en del af de 60-70 bahrainere har kontakt til hinanden, nogle gennem deres aktiviteter i Imam Ali-moskeen eller lignende religiøse centre, mens andre kun sjældent kommer disse steder.²

Via de folk, jeg møder de følgende dage, får jeg hurtigt lavet en liste over flere end 20 bahrainere, som jeg muligvis kunne interviewe i dette projekt – og den numeriske målsætning var netop at interviewe 20 i henholdsvis London og København/Øresund/Danmark. Men her to år senere må jeg konstatere, at det kun er lykkedes at interviewe 7-8 af dem. Forholdsmæssigt er det selvfølgelig en ganske fin repræsentation – mere end 10 % af gruppen af bahrainere i Danmark – men mange har mere eller mindre direkte ladet forstå, at de ikke ønsker at deltage i dette projekt. Jeg nævner disse metodiske forhold og udfordringer her, fordi de for det første selvfølgelig har stor indflydelse på mit projekts datamateriale, men også, fordi de i sig selv er et resultat af undersøgelsen: Mange bahrainere bosat i Europa – i særdeleshed i Danmark – ønsker ikke at deltage. Hvordan kan det være? Gennem de bahrainere, som har deltaget, har jeg fået en forståelse af hvorfor, og det vil jeg diskutere her.

Mange diasporabahrainere er bange for, at regimet i Bahrain – som jo ikke blot overlevede, men blev væsentligt stærkere og mere repressivt som konsekvens af opstanden i 2011 – følger med i, hvad de foretager sig i Europa, og især har mulighed for at gøre det, når deres aktiviteter medieres. Det vil sige, når de selv er aktive på fx digitale medier, hvor enhver aktivitet kan spores, og selvfølgelig ikke mindst, hvis de mere eller mindre offentligt udtrykker noget, der kan opfattes som kritik af regimet. Det gælder på sociale medier, i arabisk og europæisk presse, og det gælder også i en forskningsartikel som denne. Det er velkendt, at Bahrain har afsat store ressourcer til at følge bahraineres digitale liv (Moss 2018), såkaldt "digital authoritarianism", og

2. Mange af de bahrainere, der oprindeligt bosatte sig i Danmark, fulgte den iransk-irakiske lærde (marja') Muhammad al-Shirazi, hvis alternative ideer om religiøst lederskab (wilayat al-faqih) bragte ham i opposition til Khomeini, den iranske revolutions leder. Imam Sadeq-centret, nær ved Imam Ali-moskeen på Nørrebro, er fortsat kendt som Shirazi-center, men konflikten har ikke den samme betydning i Danmark i dag, og nogle dansk-bahrainere kommer begge steder. Se Louër (2008, 2012) for mere information om shiraziyya-shiisme.

at regimet dygtigt udnytter sociale medier, også til at dominere informationsstrømme, fx ved at oprette falske Twitter-profiler, der kan sprede propaganda (Jones 2013, 2019).³ Dette har fået mange bahrainere til at minimere deres kommunikation med og om Bahrain af frygt for konsekvenser for dem selv og deres familier. Dette gælder både i Danmark og England, men i England har en mindre kernegruppe fortsat deres kamp, online og offline, for politiske forandringer i Bahrain. Da jeg i England primært kom i kontakt med denne gruppe – netop fordi de modsat andre gerne ville snakke og gøre mig til en platform for deres politiske kommunikation (som fx med artiklen her) – var det især blandt de danske bahrainere, at jeg blev opmærksom på det forhold, at mange er bange for at ytre sig, og at det kan have konsekvenser. I den forstand opfatter jeg det lave antal interviews i Danmark som en succes for mit projekt.

Imidlertid rummer dette også nogle vanskelige etiske spørgsmål. I det overordnede projekt (*Mediatized Diaspora*) har vi fra begyndelsen understreget, at alle informanter ville blive anonymiseret – hvilket dog især i London ikke altid har været muligt at efterleve og ej heller ønsket af de interviewede, som er kendte politiske aktivister og ønsker at være det.⁴ Men er det nok? Hvordan kan jeg undgå, at de 7-8 personer, som jeg har interviewet i dette projekt i Danmark/Øresund ikke bliver individuelt genkendt, når der er så få bahrainere, at de ikke rigtigt kan skjule deres særkender i mængden? Og hvordan kan jeg undgå, at de netop qua deres anonymisering ikke også kommer til at tale på vegne af de mange, der ikke har ønsket at deltage?

Min løsning er netop at skrive disse linjer, som skal pege på, at de 7-8 personer hverken kan eller vil udtale sig for hele gruppen, og at jeg så vidt muligt ikke skriver om forhold som kunne afsløre deres individuelle identitet. Samtidig er det vigtigt at fremhæve, som det fx fremgår af citatet nedenfor og også senere citater i artiklen, at de fleste bahrainere, i særdeleshed i Danmark, netop ikke ønsker at føre nogen politisk kamp, og at de af den grund ikke er særligt aktive i forhold til medier, hverken som brugere eller bidragydere, og hverken på traditionelle eller sociale medier. Som en kvinde, jeg har interviewet i Danmark, forklarede:

Jeg vil ikke lytte [til nyheder om Bahrain], fordi det kommer ikke til at betyde så meget for mig, der bor i

3. Ifølge mine informanter i London, hvoraf nogle aktivt har arbejdet med dette i NGO'en Bahrain Watch, har Bahrain blandt andet indkøbt den bedste og dyreste spyware fra Israel.

4. Projektet følger de juridiske GDPR-regler, som blev indført i hele EU med virkning fra 2018, og hvert interview indledes med en længere information om person- og databeskyttelse samt samtykkeerklæring. Imidlertid er disse juridiske indstillinger ikke altid mulige eller hensigtsmæssige at følge i praksis.

Danmark. Jeg har et liv i Danmark, og jeg har også mine børn, jeg skal tage mig af, og jeg åbner op for en god fremtid for dem. Og også, hvis jeg lytter til de her kanaler, så vil jeg føle en form for forpligtelse, at jeg skal gøre noget. Og hvis jeg er så passiv, som jeg er lige nu, så kan jeg heller ikke gøre noget. Så det vil kun være en gene for mig at lytte til noget, som jeg tænker, okay, jeg lytter til det, men gør ikke noget. Så vil jeg hellere ligesom være med i en indsamling eller gøre et eller andet, selv give noget tøj eller legetøj til børn, hvor end det er i verden ...

Som det fremgår her, handler det altså ikke længere om at følge med i eller forsøge at påvirke situationen i Bahrain, men om hendes liv i Danmark og i særdeleshed hendes børns fremtid. Det handler også om, at man kan føle en forpligtelse til at gøre noget, hvis man følger med i disse nyheder, og det er ikke – som hun ser det – muligt at gøre noget i forhold til Bahrain. Det, der til gengæld er muligt – og som giver grobund for denne artikels diskussion af religiøs over for politisk aktivisme – er fx at deltage i indsamlinger og lignende aktiviteter, som kan komme folk i nød til gavn. De indsamlinger, hun har deltaget i og bidraget til, forklarede hun efterfølgende, er som regel organiseret af moskeer (sunnit såvel som shia) og kan være rettet mod syrere i flygtningelejre, hungersnød i Yemen, situationen i Palæstina eller andre forhold i, hvad man kan kalde den muslimske verden. Dette peger på forskellige former for aktivisme, dels religiøs og dels politisk, som i dette tilfælde holdes adskilt, men som i andre sammenhænge forenes. Hvor de altså holdes adskilt af de dansk-bahrainere, jeg har talt med, er de i langt højere grad forbundet i den bahrainiske diaspora i London, som jeg vil beskrive i det følgende.

Dar al-Hikma: et bahrainsk center i London

Nær den store banegård Euston i det centrale London ligger Dar al-Hikma, et religiøst og kulturelt center for bahrainiske shiamuslimere i byen. Her mødes en aften hver uge 50-100 bahrainere, børn, unge og ældre, kvinder og mænd hver for sig. I religiøse højtidsperioder som ramadan og muharram kommer flere, og der er aktiviteter i centret hver eller hveranden dag. Ovenpå er der gæsteværelser til folk på kortere besøg, eller som

endnu ikke har fundet et fast sted at bo efter at være kommet til London.

I dag bor der ifølge mine informanternes vurdering 4-500 bahrainere i London. Det kan være svært at vurdere, for ikke alle kommer i Dar al-Hikma. Nogle er måske i London for at arbejde som diplomater, i finanssektoren eller andet, andre for at studere, og de kan være sunnimuslimer såvel som shiamuslimer. De, der kommer i Dar al-Hikma, er (så vidt jeg ved) udelukkende shiamuslimer, og langt de fleste har forladt Bahrain i eksil på grund af (anklager om) deres egne eller deres families politiske aktiviteter. Ligesom i Danmark blev diasporagruppen som sådan dannet i 1980'erne – med Dar al-Hikma-centeret og med den politiske bevægelse Bahrain Freedom Movement (BFM),⁵ som har udgjort en væsentlig del af den bahrainiske opposition, især i 1990'erne. Hovedmanden bag både Dar al-Hikma og BFM er Said al-Shihabi, som har boet i London, siden han kom som studerende i 1970, og som valgte at bosætte sig permanent efter den iranske revolution i 1979. Stadig i dag er han leder i Dar al-Hikma.

I London er det således vanskeligere at adskille religiøs aktivitet fra politisk aktivitet, og Dar al-Hikma er begge dele. Her mødes politiske aktivister, men man mødes ikke som sådan om politik, men primært om religiøse og kulturelle aktiviteter. Det vil sige, at der ikke kun kommer politiske aktivister eller folk, som er interesseret i eller nødvendigvis støtter op om den oppositionelle linje som Said al-Shihabi og BFM repræsenterer. Nogle, som har en anden politisk opfattelse, kommer slet ikke i Dar al-Hikma, mens andre kommer af religiøse grunde eller for at tage dialogen. Andre igen kommer, selvom de hverken er interesserede i det religiøse eller det politiske, men snarere fordi Dar al-Hikma også er et kulturelt mødested, hvor man kan møde andre bahrainere og deltage i nogle centrale begivenheder som fx ramadan og muharram, som man har været vant til i Bahrain, og som man også ønsker at bringe videre til sine børn – så de både lærer om bahrainisk kultur og kan praktisere arabisk med den lokale dialekt. Som en informant siger besværgende om Dar al-Hikma og politik:

Dar al-Hikma has nothing to do with politics, not only people who are involved in politics are coming ... Dar al-Hikma has nothing to do with politics, but people

5 På arabisk *Harakat Ahrar al-Bahrain al-Islamiyya*, altså indgår "islamisk" i den arabiske version, men ikke den engelske. Her menes shia-islamisk.

who are involved in politics, they come, that's normal, you know ...

Og en anden, som kun kommer til særlige kulturelle begivenheder og ikke opfatter sig som religiøs (og heller ikke som sådan politisk, men dog måtte forlade Bahrain, fordi han frygtede for sin sikkerhed på grund af kritiske mediebidrag):

I go to al-Hikma, I don't believe any of their programs in religion and *salah* prayer, I don't believe that. But they are my community. I have to go. My kids, if they will not attend this community and learn Arabic, they will not get their culture.

For nogle er denne kulturelle begrundelse for at komme et tegn på faldende aktivisme blandt bahrainere og blandt diasporagrupper generelt. Man kommer for at mødes, for at socialisere, men ikke for at gøre noget sammen, der kan skabe forandring i oprindelseslandet. Som en af de ældre bahrainere, og faste deltagere gennem årtier, forklarer:

Dar al-Hikma, they come because they consider it a social place, rather than an activist ... It is a religious charity, so we have a speech about any of our religious matters. But many of them they don't want to listen, they just want to stand outside and talk and chat and so on. So not many people are real givers. Not only Bahrainis, every community is the same.

Her er det lidt uklart, om han definerer aktivisme som religiøs eller politisk, og det er mit indtryk fra det øvrige interview, at han ikke skelner imellem de to – hans politiske ståsted er shia-islamistisk og har været det siden 1960'erne, hvor det ellers var sekulære politiske retninger som nasserisme og marxisme, der var toneangivende. Det er givetvis rigtigt observeret – af ham, der i modsætning til mig har kunnet observere dette over tid – at aktivisme er faldende, både i religiøs og politisk forstand. Men det er samtidig klart, at Dar al-Hikma fortsat er et vigtigt mødested, både kulturelt, religiøst og for de mange bahrainiske politiske aktivister i London, også blandt den yngre generation, som er kommet til London før og efter opstanden i 2011. Det er muligt, at nogle af dem ikke lytter særligt til de religiøse prædikener, men hellere står ude på gaden og snakker (og tweet-er) om politiske forhold og (mulige) aktiviteter og derfor kan betegnes "post-islamister" (Bayat 2013, 2017; Mandaville 2014).

For mange af de unge (og ældre) er fortsat meget aktive politisk, og mens meget aktivisme er på gadeniveau (offline), er det afgørende, at aktiviteterne kommunikeres til omverdenen, som regel via digitale medier (online). Denne aktivisme, som jævnfør mine metodiske overvejelser ovenfor gjorde, at det var langt nemmere at finde informanter i London, men at jeg overvejende blev henvist til de politiske aktivister, vil jeg fokusere på nu.

Hjemmesider og sultestrejker

Da jeg i efteråret 2018 påbegyndte mit feltarbejde til dette projekt, havde én af de bahrainiske aktivister i London, Ali Mushaima, netop afsluttet en 63 dage lang sultestrejke (som jeg først hørte om, da jeg kom til London). Jeg nævner her aktivistens navn, fordi han er en offentlig figur, som selv gjorde opmærksom på sin aktion i internationale medier. Denne enmandsdemonstration – ofte med deltagelse af andre aktivister, i øvrigt også én fra Danmark – fandt sted lige foran den bahrainiske ambassade i London for at gøre de bahrainiske myndigheder såvel som den britiske offentlighed opmærksom på Mushaimas sag. Som sådan kunne han naturligvis ikke være anonym. Ali Mushaima kæmpede helt specifikt for sin fars rettigheder som fængslet i Bahrain siden opstanden i 2011, på et tidspunkt hvor Ali allerede havde boet i London nogle år som studerende. Alis far Hassan har i årtier været en ledende islamistisk aktivist i Bahrain og optrådte som sådan centralt i opstanden i 2011 såvel som i tidligere protestbevægelser som del af oppositionsgruppen al-Haq.⁶ I 2018 var han rundet 70 år, havde været kræftsyg og manglede ifølge Ali både medicinsk behandling og adgang til litteratur, der med hans lærde baggrund kunne holde ham aktiv under fængslingen. Faktisk betød Alis sultestrejke, at farens sag blev taget op af den britiske ambassadør i Bahrain. Faren fik efterfølgende bedre forhold i fængslet, og Alis kone og lille barn fik mulighed for at rejse til Bahrain og besøge ham. Ali selv har en 45-års fængselsdom in absentia, som gør, at han ikke har mulighed for at tage til Bahrain.

Ali Mushaima kommunikerede sit budskab ved sin tilstedeværelse døgnet rundt foran ambassaden (altså offline), men også via mainstream og sociale medier. Til den britiske presse skrev han et åbent brev, som blev trykt i *The Guardian* (Mushaima 2018), og hans demonstration blev blandt andet rapporteret af

6 Al-Haq havde, i al fald i begyndelsen efter de politiske reformer i 2001, tilslutning fra både islamistiske og sekulære aktivister, også med sunnimuslimsk baggrund. Til forskel fra al-Wifaq, den førende shiamuslimske politiske gruppe, boykottede al-Haq parlamentsvalg i hele perioden fra 2001.

den bahrainiske undergrunds-TV-kanal Lulu TV (lualuatv.com). Denne kanal blev grundlagt efter opstanden i 2011 og er opkaldt efter Perlemonumentet (Lulu), hvor opstanden havde lejr, og som siden blev destrueret (Khalaf 2015; Fibiger 2017). Kanalen blev etableret i London, men har nu hovedkvarter i Libanon. Derudover rapporterede bahrainiske aktivister flittigt via WhatsApp, Instagram og Twitter, men som ovenfor nævnt var der også mange, der afstod fra at dele billeder af frygt for konsekvenser for dem selv eller deres familie i Bahrain.

Dette eksempel viser betydningen af medier for det bahrainiske eksilsamfund i London, men samtidig, at mediebrug må ses i en kontekst, hvor nogle afstår fra at bruge medier på grund af mulig overvågning. Desuden fandt selve Mushaimas demonstration sted i et offline, fysisk rum, nærmere bestemt på ambassadens dørtærskel og derfor (i juridisk forstand) lige på grænsen mellem Bahrain og England. Ali Mushaimas sultestrejke er derfor et eksempel på relevansen af medialiseringsteori, som ovenfor nævnt, men også på dens begrænsning. Medialiseringsteori hævder, at medier strukturerer vores virkelighed, og Ali Mushaimas demonstration var på den ene side nytteløs (og havde næppe fundet sted), hvis ikke den kunne formidles gennem både (sociale) arabiske medier (som WhatsApp og Lulu TV) og engelsk presse som *The Guardian* med henblik på at lægge pres på offentlighed og regimer i såvel Bahrain som England. På den anden side krævede demonstrationens effekt ikke kun mediebarne artikler, som i sig selv kunne have fremhævet Mushaimas ønsker og påberåbelse af rettigheder, men 63 dages sultestrejke lige netop foran den bahrainiske ambassade. Det fysiske, offline rum og tilstedeværelse strukturerer på den måde mindst lige så meget som den medialiserede formidling.

Ambassaden i London er ofte skueplads for eksil-oppositionens aktiviteter. Fire særlige begivenheder er valgt ud som de vigtigste datoer, hvor større demonstrationer finder sted: årsdagen for opstanden i 2011, 14. februar (der samtidig er et modsvar til regimets fortsatte fejring af reformafstemningen fra 2001 på samme dag); dagen, hvor saudiske styrker gik ind i Bahrain samme år, præcis en måned efter (14. marts); årsdagen for den britiske tilbagetrækning fra Bahrain i 1971, 15. august (der længe har været foreslået som en alternativ nationaldag, som markerer nationen snarere end staten, hvis nationaldag 16. december markerer regentens kroning); og endeligt 17. december, som i Bahrain de seneste årtier har været markeret af oppo-

sitionen som "Martyrernes Dag" til minde om dem, som er blevet dræbt i politiske opstande, oprindeligt i 1990'erne, men og siden udvidet til andre begivenheder før og siden. Martyrernes Dag er den eneste af disse begivenheder, som har religiøse referencer, og det har også i Bahrain gennem årene været diskutert, hvorvidt denne begivenhed – og martyrbegrebet som sådan – var knyttet til en bestemt (shia)islamisk kosmologi eller kunne gælde alle, der er blevet dræbt i politisk kamp.⁷ Den sekulære, venstreorienterede oppositionsgruppe al-Wad, der også var særdeles aktiv før og under opstanden i 2011 og siden formelt er blevet opløst, havde i sit nu nedbrændte hovedkvarter i Bahrain portrætter hængende af dem, de opfattede som martyrer, nemlig marxistiske frontkæmpere, der blev dræbt i 1960'erne og 1970'erne. Derfor er martyrbegrebet ikke kun forbundet med religiøse grupper i Bahrain, og slet ikke kun med shiamuslimer.

Jeg var i London 14. februar 2019, og selvom jeg ikke deltog i begivenheden foran den bahrainske ambassade – af hensyn til min forskningsintegritet og min egen anonymitet i forhold til de bahrainske myndigheder, som jo har haft rig mulighed for at registrere deltagerne lige uden for døren – så passerede jeg kort forbi og kunne iagttage en gruppe på omkring 30 personer med bannere, talerstol, mikrofoner og højtalere, så deres aktion blev tydeliggjort. Efterfølgende har jeg – såvel som andre – også kunnet se hele begivenheden online, idet den blev optaget og i sin helhed lagt på YouTube-kanalen Bahrain al-Youm ("Bahrain i dag", se også hjemmesiden bahrainalyoum.co.uk, altså hjemmehørende i England), som dokumenterer mange af den slags aktioner. Her kunne jeg se, at de væsentligste talere var nogle af de ledende aktivister, jeg havde mødt i andre sammenhænge og har interviewet i forbindelse med dette projekt. De repræsenterer samtidig forskellige foreninger, som har organiseret den bahrainske oppositionsbevægelse i London både før og især efter 2011. Udover Said al-Shihabis Bahrain Freedom Movement er nye NGO-grupper kommet til i årene efter 2011. Særligt skal fremhæves gruppen BIRD – Bahrain Institute for Rights and Democracy – SALAM, der især har fokus på fratagelse af statsborgerskab og politiske rettigheder, samt repræsentanter for den parlamentariske oppositionsgruppe al-Wifaq, der siden sin dannelse efter reformerne i 2001 har været den største shiamuslimske politiske organisation, og som efter 2011 bevidst har sendt

7 Som jeg blev gjort opmærksom på af flere informanter under mit feltarbejde i Bahrain i 00'erne, er martyrbegrebet i sig selv selvfølgelig bredere end blot politik. Alle, der er døde i retfærdighedens tjeneste – også fx en trafikdræbt buschauffør – kan opfattes som martyrer – i sidste ende er det Guds afgørelse.

ledende medlemmer til London for at være del af den politiske mobilisering der.

Især BIRD og SALAM opererer på en mere NGO-lignende måde end mere traditionelle politiske grupper som BFM og al-Wifaq. De støttes af vestlige velgørhedsorganisationer, og deres aktiviteter og kommunikation er mindst lige så rettet mod en europæisk offentlighed som mod en arabisk. Hjulpet af et internationalt sekretariat søger deres respektive ledende bahrainiske medlemmer – i tilfældet BIRD en ung aktivist, der først blev aktiv i Bahrain under opstanden i 2011 og blev fængslet og tortureret, inden det lykkedes ham at forlade landet, og i SALAM en tidligere Wifaq-parlamentariker – at få andre NGO'er, menneskerettighedsorganisationer og europæiske politikere i tale, fx ved at deltage i konferencer i Geneve og Bruxelles og ved at arrangere møder i sidegemakkerne til det britiske parlament, som det gerne sker i forbindelse med de fire særlige mærkedage, jeg fremhævede ovenfor. Deres aktiviteter kommunikerer i større rapporter på både engelsk og arabisk, ikke mindst på deres digitale platforme, med udgangspunkt i tosprogede hjemmesider (se birdbh.org og salam-dhr.org).

Som dette afsnit viser, er der altså i London udpræget fokus på politisk aktivisme i flere forskellige former. Det gælder offline gadeaktivisme som Ali Mushaimas sultestrejke og andre lignende eksempler samt de tilbagevendende større og mindre demonstrationer blandt de bahrainiske aktivister og deres både bahrainiske og internationale støtter. Disse aktiviteter er imidlertid kun nyttige, hvis de bliver kommunikeret via medier til både en europæisk og arabisk, i særdeleshed bahrainsk, offentlighed med henblik på at lægge pres på det bahrainiske regime (og lægge pres på, at europæiske regimer lægger pres på det bahrainiske regime) og på at vise sin støtte til oppositionen og protestbevægelser inden for Bahrain. Derfor er mediekommunikation og at bidrage til nyhedsstrømmen en væsentlig del af den bahrainiske eksilaktivisme i London.

Selvom disse aktivister er shiamuslimer og er så godt som faste deltagere i Dar al-Hikma (hvis de da ikke er i Geneve, Bruxelles, Libanon eller andetsteds i forbindelse med deres NGO-aktiviteter), er deres aktivisme ikke rammesat af en religiøs diskurs, men er tilpasset sekulære og multikulturelle forhold, som også er disse aktivisters dagsorden – at kampen gælder almindelige menneskerettigheder og ikke en særlig form for islamisme. Derfor kan man godt være aktiv og bevidst shiamuslim. Be-

tegnelsen postislamisme, kort beskrevet ovenfor, kan i denne sammenhæng bruges til at fremhæve en ny, mere sekulær eller (potentielt) universel rammesætning for politisk aktivisme – med henvisning til menneskerettigheder, borgerskab, demokrati o.l. – især, men ikke kun, i diaspora. Det betyder dog ikke, at muslimsk identitet ikke fortsat spiller en betydelig rolle, og i denne sammenhæng en særlig shiamuslimsk identitet og kulturel gruppedannelse, omkring Dar al-Hikma og i fælles modstand mod regimet i Bahrain.

At gøre det gode i Danmark

Også i Danmark kommer de fleste bahrainere, som nævnt i denne artikels indledning, ud af et shiareligiøst miljø, og også i Danmark er gruppen oprindeligt dannet i eksil fra Bahrain på grund af politisk aktivisme. Men hvor gruppen i London fortsat domineres af førstegenerationsindvandrere, hvad enten disse er kommet før de bahrainiske reformer i 2001 eller efter opstanden i 2011, er den mest markante gruppe i Danmark bahrainiske andengenerationsindvandrere, der er født eller opvokset i Danmark i 1980'erne og 1990'erne og har valgt at blive i Danmark efter 2001 eller er kommet tilbage til Danmark, efter at være taget til Bahrain efter 2001, for at tage en uddannelse eller arbejde. Mange har både bahrainsk og dansk statsborgerskab, og mange har en del af deres nære familie i Bahrain – forældre eller søskende. Derfor er det også en prioritet for de fleste, jeg har snakket med, at de fortsat kan rejse frem og tilbage mellem Bahrain og Danmark. Hvor mange bahrainere i London har måttet opgive dette på grund af politiske aktiviteter i Bahrain og/eller fortsat i London, er det for bahrainere i Danmark en væsentlig del af grunden til at afstå fra politiske aktiviteter, såvel online (ved at skrive eller dele politiske nyheder om Bahrain) som offline (ved at arrangere eller tage del i fx demonstrationer imod det bahrainiske regime). En af mine informanter i Danmark illustrerer dette med en historie om ankomsten til Bahrain, hvor både han og en gruppe fra England blev tilbageholdt af myndighederne i lufthavnen:

Var du bekymret for, hvad der ville ske?

Nej, jeg var ikke bekymret, fordi jeg tænkte, altså jeg har jo ikke rigtigt gjort noget, altså hvis han [den bahrainiske

officer] bliver ved, så ville jeg have sagt til ham, bare send mig hjem, altså bare send mig til Danmark, og jeg tror ikke, der ville have været nogen problemer med, at jeg sagde det til ham.

Nej. Så du var ikke bekymret for at du skulle komme i fængsel eller ...

Jeg ville da ikke i fængsel, men så længe jeg var klar over, altså jeg var sikker på, jeg ikke havde gjort noget forkert, så var jeg ikke rigtig bange for at tale med ham, men hvis jeg nu havde været en del af oppositionen, så ville jeg nok have skidt i bukserne. For jeg så to bahrainere fra London, fra England, der sad udenfor. De var helt gule i ansigtet, så bange de var.

Som nævnt flere gange i artiklen, og som et væsentligt punkt i min sammenligning af de to bahrainiske grupper, er der ikke den samme form for aktivisme i Danmark som i London. Der er dog som sagt forbehold. Gruppen i London er selvfølgelig større, og dermed mere organiseret, men også her er det kun en håndfuld, der fx ugentligt møder op til demonstrationer ved Downing Street eller den saudiske ambassade, eller som ovenfor vist kun én person, som gik i sultestrejke ved den bahrainiske ambassade. I Danmark er der ganske vist to kendte aktivister, søstrene Zaynab og Maryam al-Khawaja, men deres aktiviteter er primært internationalt orienterede, forbundet med forskellige internationale menneskerettighedsorganisationer. På den måde fortsætter de deres fars arbejde, og helt specifikt kampen for hans frihed. Faren, Abdulhadi al-Khawaja, som har både dansk og bahrainsk statsborgerskab og boede i Danmark med familien fra slutningen af 1980'erne til 2001, var leder af Bahrain Centre for Human Rights og en af de mest kendte skikkelser i det bahrainiske aktivistmiljø. Han blev fængslet i 2011 og sidder fortsat fængslet i Bahrain, hvor han flere gange har sultestrejket i protest mod regimet. Hvor Maryam al-Khawaja har arbejdet uden for Bahrain, har Zaynab al-Khawaja været fængslet i Bahrain. I 2016 vendte hun tilbage til Danmark med en arrestordre hængende over hovedet (som senere blev til en dom på tre års fængsel, som gør, at hun ikke kan vende tilbage).

Selvom de fleste bahrainere i Danmark, blandt dem jeg har snakket med, er sympatiske over for denne politiske kamp, og jo også for de flestes vedkommende kender al-Khawaja-familien personligt og alene af den grund følger sagen, er de ikke

politisk aktive i forhold til situationen i Bahrain. I Danmark var der ligesom i England demonstrationer for Bahrain i 2011, som mine informanter og deres familier deltog i, og i den første tid blev nyheder fra Bahrain også delt, og nogle dansk-bahrainere optrådte i danske medier. Men sidenhen har de flestes vurdering været, at det ikke kan nytte, og at det er bedre at lægge sine aktiviteter i andre sammenhænge. Som en af mine informanter forklarer:

Kan jeg gøre en forskel for Bahrain, så vil jeg gøre det, men kan jeg ikke det, så må jeg gøre noget andet. Jeg bor i Danmark. Det er her, jeg kan gøre en forskel ... Så jo, jeg tror på den bahrainske sag, men mine aktiviteter tager udgangspunkt i, at jeg bor i Danmark. For når jeg dør, så vil jeg blive stillet til regnskab.

For ham betyder dette, at han kan være aktiv som muslim og være med til at skabe gode rammer for muslimers liv i Danmark, ligesom han personligt er involveret i oplysningsarbejde om islam på dansk (offline og online, herunder på YouTube). Denne aktivisme er til dels formet af hans opvækst, men det er ikke en politisk aktivisme. Snarere er det en social og religiøs kamp, som falder inden for ideen om *amr bi'l ma'ruf*, at gøre det gode, som denne informant bekræfter, da jeg spørger. At blive "stillet til regnskab" er på samme måde en henvisning til en islamisk forestilling om dommedag og de rettroendes frelse. Det handler om at gøre det gode, og også at kunne se sig selv i øjnene som én, der har arbejdet for at skabe forandring til det bedre:

Altså igen, jeg kunne jo godt tænke mig at skabe en forandring til det bedre. Kan jeg gøre det over for bahrainere, ville jeg gøre det med glæde. Kan jeg ikke, så skal jeg ikke bare give op. Bahrainere er mennesker, danskere er mennesker, arabere, hvem end. Og jeg er sådan set lidt ligeglad med, hvem det skulle være over for. Jeg vil være tilfreds, hvis jeg engang som 70-årig kan kigge tilbage på mit liv og tænke: Okay, du har gjort det, du kunne, ud fra hvad du kunne, ud fra de ressourcer du havde. Og mine ressourcer lige nu er, at jeg bor i Danmark, København, 2018. Kan jeg gøre noget for Bahrain – yes gerne, det vil jeg gøre. Kan jeg ikke ... Jeg vil hellere bruge tid på det, jeg kan, på det, der er tilgængeligt for mig ...

Som jeg har vist igennem hele denne artikel, er det et stort og gennemgående ønske for mine informanter at gøre noget godt for deres samfund, hvad enten dette samfund er Bahrain, Danmark eller England. Aktivisme kan på denne måde forstås på flere måder, og som fremhævet her både som politisk og religiøst, hvad enten disse to elementer er forbundet eller ikke.

En anden informant var i løbet af 00'erne taget tilbage til Bahrain, da hun havde afsluttet sin uddannelse i Danmark. Hun ville gerne bidrage til den forandring og liberalisering, som det virkede til, at Bahrain dengang, før 2011, var i gang med. Men efter 2011 følte hun ikke længere, at det var muligt at gøre en forskel for Bahrain på denne måde. I dag arbejder hun helt bevidst med noget andet end Mellemøsten, som hun ikke vil have skal fylde for meget for hende. "Jeg vil gerne glemme så meget som muligt, selvom jeg ikke kan. Også for mine børn", siger hun. Af samme ambivalente grunde havde hun også tøvet med at deltage i min undersøgelse. Hun kommer kun i moskeerne til særlige højtider, men hun er troende muslim, og hun går med ideer om at lave en børnegruppe for sine egne og andres børn, hvor man kan "tale om tingene, om islam på en ny måde". Hun ville gerne gøre godt i Bahrain, og hun vil gerne gøre godt i Danmark. Der er således mange former for aktivisme, og mange ambitioner om at gøre noget godt for det samfund, man er del af – hvad enten dette er i Bahrain, Danmark eller England.

Konklusion

Dermed slutter denne artikel, hvor den begyndte, ved spørgsmålet om, hvor man kan gøre en forskel, og hvad denne forskel kan bestå i. Spørgsmålet viser, at der er et stort ønske blandt mine informanter om at bidrage til samfundet, hvor det så end er, og hvordan dette samfund – og det gode – så end skal defineres. I England er en dominerende form politisk aktivisme, som kendetegner den bahrainske gruppe, i al fald den, som også er religiøst forankret i et shiaislamisk fællesskab omkring centret Dar al-Hikma. I Danmark er der ikke det samme politiske fokus, selvom der nok er sympati for det, der betegnes "den bahrainske sag", som er et ønske om politiske reformer i Bahrain. I Danmark er der da heller ikke et særligt mødested for bahrainere som i Londons shiamuslimske center, men de fleste af de – ganske få – bahrainere, jeg har mødt i Danmark, er dog ligesom i England funderet

i shiaislam og er religiøst orienterede. For dem er det ikke mindst med religion, at de mener, de kan gøre det gode for samfundet.

Aktivisme kan altså være både politisk og religiøs og kan være rettet mod såvel forhold i Bahrain som i den europæiske virkelighed, mine informanter nu er del af. Det diasporiske hjem er flertydigt, og det samme gælder diasporisk aktivisme. Især i Danmark har de fleste af mine informanter ikke noget ønske om at være politisk aktive i forhold til Bahrain, men ønsker at koncentrere sig om deres liv i Danmark – og samtidig at kunne rejse til Bahrain for at besøge familien. Politisk aktivisme i forhold til Bahrain kan nemlig betyde, at denne mulighed lukker, fordi det bahrainiske regime kan følge med i, hvem der gør og siger hvad i den europæiske diaspora, ikke mindst gennem sociale medier. Det har også betydning for mediebrug. Hvor den gruppe, jeg har talt med i London, er flittige mediebrugere og også gerne bidrager aktivistisk til medier, er de fleste i Danmark mere forbeholdne: De ønsker ikke i samme grad at følge med i, hvad der sker i Bahrain, og de ønsker slet ikke at bidrage af frygt for konsekvenserne.

Artiklen har på den måde peget på en nuancering af den medialiseringsteori, der hævder, at medier i dag strukturerer samfundets institutioner, herunder religiøse, og vores generelle indtryk og opfattelse af verden. Medier spiller uden tvivl en rolle for at følge situationen i Bahrain, og for de politisk aktive, især i London, også for at påvirke denne situation gennem egne mediebidrag, især sociale medier, på både arabisk og engelsk. Men følelsen af at være til stede og sammen i et fysisk fællesskab er fortsat toneangivende både i det religiøse fællesskab i Londons Dar al-Hikma og hos de danske bahrainere, der håber at kunne gøre en forskel i Danmark, hvor de har hjemme. Som svar på min tidligere diskussion af, hvad hjem er, kan man sige: Hjem er, hvor man kan gøre en forskel – det kan være Danmark, England eller Bahrain.

Fond

Denne artikel er en del af forskningsprojektet *Mediatized Diaspora – Contentious Politics Among Arab Media Users in Europe*, som er finansieret af Danmarks Frie Forskningsfond, bevillingsnummer: ID 8018-00038B. Forfatteren takker projekt-

teamet Ehab Galal, Zenia Yonus og Mostafa Shehata for konstruktivt samarbejde i dette projekt og for kommentarer i forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel. Tak også til den anonyme reviewer og til min kollega Henrik Reintoft Christensen for god kritik.

Abstract

This article is a comparative analysis of two groups of Bahrainis in Europe: a small group of Danish Bahrainis is compared with the larger group of Bahrainis in London. My analysis focuses on the relationship of diaspora and activism, as earlier discussed by e.g. Sökefeld (2006) and Adamson (2002). I add to their findings in pointing out how activism may be both political and religious and directed towards Bahrain as well as the country where my interlocutors now live. This also entails a discussion of media use and the relative importance of media in diaspora, where I identify a significant difference between my various groups of informants. Among the political activists, who in particular have made a center in London, media is widely used to follow the situation in Bahrain as well as to impact on this situation by contributing to both Arab and European media. On the other hand, the more passive Bahrainis, who I have not least met in Denmark, seek to avoid following the stories about Bahrain too much, in part because they fear the digital surveillance of the Bahraini regime, and in part to focus on the life in Europe and how one can make a difference for oneself and the community here. The article therefore contributes to a more nuanced understanding of the role of media in a Muslim diaspora in Europe.

Litteratur

- Adamson, Fiona B. 2002. "Mobilising for the Transformation of Home. Politicized identities and transnational practices." In N. Al-Ali & K. Koser (eds.): *New Approaches to Migration?*, pp. 155-168. London: Routledge.
- Bayat, Asef (ed.). 2013. *Post-Islamism: The Changing Faces of Political Islam*. Oxford: Oxford University Press.
- Bayat, Asef. 2017. *Revolution Without Revolutionaries. Making Sense of the Arab Spring*. Stanford: Stanford University Press.
- Cohen, Robin. 2008 [1996]. *Global Diasporas. An Introduction*, London: Routledge.
- Fibiger, Thomas. 2010. "Ashura in

- Bahrain. Analyses of an Analytical Event." *Social Analysis* 54(3): 29-46.
- Fibiger, Thomas. 2017. "Potential Heritage. The Making and Unmaking of the Pearl Monument in Bahrain." *Journal of Arabian Studies* 7(2): 195-210.
- Fibiger, Thomas. 2020. "Silencing the voice of Bahrain? Regime-critical media and Bahrain's London diaspora." *Journal of Arab and Muslim Media Research* 13(1): 51-66.
- Galal, Ehab. 2012. "Belonging through Believing: Becoming Muslim through Islamic Programming." In S. Hjarvard & M. Lövheim (eds.), *Mediatization and Religion. Nordic Perspectives*. Göteborg: Nordicom.
- Hjarvard, Stig. 2008. "Introduction: The mediatization of religion: enchantment, media and popular culture." *Nordic Journal of Media Studies* 6: 3-8.
- Hjarvard, Stig. 2012. "Three Forms of Mediatized Religion: Changing the Public Face of Religion." In S. Hjarvard & M. Lövheim (eds.): *Mediatization and Religion: Nordic Perspectives*, pp. 21-44. Göteborg: Nordicom.
- Hjarvard, Stig. 2016. "Mediatization and the changing authority of religion." *Media, Culture and Society* 38(1): 8-17.
- Jones, Marc Owen. 2013. "Social Media, Surveillance and Social Control in the Bahrain Uprising." *Westminster Papers in Communication and Culture* 10(2): 71-94.
- Jones, Marc Owen. 2019. "Propaganda, Fake News and Fake Trends. The Weaponization of Twitter Bots in the Gulf Crisis." *International Journal of Communication* 13: 1389-1415.
- Khalaf, Amal. 2015. "The Many Afterlives of Lulu: The Story of Bahrain's Pearl Roundabout." In Alaa Shehabi & Marc Owen Jones (eds.): *Bahrain's Uprising*. London: Zed Books.
- Louër, Laurence. 2008. *Transnational Shi'a Politics. Religious and Political Networks in the Gulf*. London: Hurst and Company.
- Louër, Laurence. 2013. *Shi'ism and Politics in the Middle East*. New York: Columbia University Press.
- Lövheim, Mia. 2012. "A Voice of Their Own. Young Muslim Women, Blogs and Religion." In S. Hjarvard & M. Lövheim (eds.): *Mediatization and Religion: Nordic Perspectives*, pp. 129-146. Göteborg: Nordicom.
- Lövheim, Mia & Gordon Lynch. 2011. "The mediatization of religion debate: An introduction." *Culture and Religion* 12(2): 111-117.
- Lynch, Gordon. 2011. "What can we learn from the mediatization of religion debate?" *Culture and Religion* 12(2): 203-210.
- Mandaville, Peter. 2014: *Islam and Politics* (2nd ed.). London: Routledge.
- Morgan, David. 2011. "Mediation or mediatization: The history of media in the study of religion." *Culture and Religion* 12(2): 137-152.
- Moss, Dana. 2018. "The ties that bind: Internet communication, technologies, networked authoritarianism, and 'voice' in the Syrian diaspora." *Globalizations* 15(2): 265-282.
- Mushaima, Ali. 2018. "Bahraini authorities are killing my father. I'm on hunger strike to save him." *The Guardian*, 3 August.
- O'Reilly, Karen. 2009. *Ethnographic Methods*. London: Sage.
- Sökefeld, Martin. 2006. "Mobilizing in transnational space: a social movement approach to the formation of diaspora." *Global Networks* 6(3): 265-284.